

ФІЛОСОФІЯ.

Філософія освіти. Соціальна філософія та філософія історії

УДК 177

Ретроспекція феномену філософії освіти на сучасному етапі розвитку

RETROSPECTIVE PHENOMENON OF PHILOSOPHY OF EDUCATION
AT THE CURRENT STAGE OF DEVELOPMENT

ДУБІНІНА Віра – доктор філософських наук, доцент, завідувач кафедри філософії та суспільних наук, Полтавський державний медичний університет, вул. Шевченка, 22, м. Полтава, Україна

ORCID <https://orcid.org/0000-0001-8024-9823>

DUBININA Vira – Doctor of Philosophical Sciences, Head of Philosophy and Social Sciences Department, Poltava State Medical University, 22, Shevchenko str., Poltava, Ukraine

Анотація. Сучасна епоха поставила кардинально нові важливі проблеми для освіти та її філософських принципів, філософія освіти розглядається як найбільш ефективна теоретична основа змін у сфері освіти, що створює умови для найбільш повної реалізації духовного потенціалу людини. У статті простежено ретроспекцію феномену освіти та її відокремлення від самої філософії, етапи становлення її понятійно-категоріального апарату та формування її інституційних форм. Проаналізовано основні напрями розвитку філософії освіти у світі та в Україні. Позиція перегляду основоположних засад університету та університетської освіти, яка полягає в трансформації всієї системи вищої освіти та адаптації її до реалій сьогодення, є дуже актуальною сьогодні. Проаналізовано різні підходи та погляди на систему трансформації сучасного університету, амбівалентний характер сучасної вищої освіти та ретроспекцію феномену філософії освіти на сучасному етапі розвитку. З'ясовано зміни філософії функціонування освітньої системи, ідеологічні переорієнтації, відтворення гуманістичної природи, які сприяють переходу освітніх процесів вищої школи в стійкі інноваційні тренди. У статті розглядається філософія освіти в загальній системі університетських знань у зв'язку з педагогічною теорією і практикою. Також методологія зміни цінностей і цілей освіти в інтересах сталого розвитку українського суспільства та гармонійного розвитку особистості та подальшої трансформації сучасного університету є особливо актуальною в сучасному глобалізаційному світі. Освіта завжди була об'єктивно необхідною умовою формування особистості, розвиненої в професійному, духовному та загальнокультурних напрямках. Безумовно, будь-яка особа характеризується здатністю до саморозвитку; самоосвіти, але її життєве визначення, професійне, цивільне і моральне становлення у різні історичні епохи має свої особливості, значною мірою обумовлені змінами в системі освіти. На нашу думку, теоретичною основою таких змін освіти як складної системи цивілізаційних цінностей завжди виступала і виступає філософія освіти, оскільки саме вона закладає механізми саморозвитку і в максимальній мірі розкриває в кожній людині її внутрішній духовний потенціал.

Ключові слова: освіта, ретроспекція феномену освіти, інституціоналізація філософії освіти, університет, філософія культури, реформування, трансформація, модернізація.

Summary. The modern era has posed radically new important problems for education and philosophical principles, the philosophy of education is considered the most effective theoretical basis for changes in the field of education which creates conditions for the most complete realization of the spiritual potential of a person. The retrospection of the phenomenon of education and its separation from philosophy, the stages of formation of its conceptual and categorical apparatus and the formation of its institutional forms are traced. The main directions of development of the philosophy of education in the world and in Ukraine are analyzed. The position of reviewing the fundamental principles of the university and university education, which consists in the transformation of the entire system of higher education and its adaptation to the realities of today, is very relevant today. Different approaches and views on the system of modern university transformation, the ambivalent nature of modern higher education and the retrospection of the phenomenon of the philosophy of education at the current stage of development are analyzed. Changes in the philosophy of the functioning of the educational system, ideological reorientations, reproduction of the humanistic nature, which contribute to the transition of higher education educational processes into sustainable innovative trends, have been clarified. The article examines the philosophy of education in the general system of university knowledge in connection with pedagogical theory and practice. Also, the methodology of changing the world's values and goals in the interests of the sustainable development of Ukrainian society and the harmonious development of the individual and the further transformation of a modern university is especially relevant in today's globalized world. Education has always been an objectively necessary condition for the formation of a personality developed in professional, spiritual and general cultural directions. Undoubtedly, any person is characterized by the ability for self-development, self-education, but his life definition, professional, civil and moral formation in different historical eras has its own characteristics, largely due to changes in the education system. In our opinion, the theoretical basis of such changes in education as a complex system of civilizational values has always been and continues to be the philosophy of education, since it lays down the mechanism of self-development and maximizes the inner spiritual potential of every person.

Key words: education, retrospection of the phenomenon of education, institutionalization of the philosophy of education, university, philosophy of culture, reforming, transformation, modernization.

Вступ. Сучасна епоха поставила кардинально нові важливі питання для освіти та її філософських принципів, філософія освіти розглядається як найбільш ефективна теоретична основа змін у сфері освіти, що створює умови для найбільш повної реалізації духовного потенціалу людини. Ми хочемо простежити історію відокремлення філософії освіти від самої філософії, етапи становлення її понятійно-категоріального апарату та формування її інституційних форм, основні напрями розвитку філософії освіти у світі та в Україні. Позиція перегляду основоположних засад університету та

університетської освіти, яка полягає в трансформації всієї системи вищої освіти та адаптації її до реалій сьогодення, є дуже актуальною сьогодні.

Аналіз останніх досліджень. Основними принципами гуманітарних філософських напрямків у філософії освіти були філософський ідеалізм XIX століття: Ф. Шлейєрмахер, Г. Гегель, філософії життя: В. Дільтей, Г. Зіммель, екзистенціалізму: С. К'еркегор, Е. Гуссерль, а також роботи Й. Гердера, А. Гумбольдта та Г. Гегеля, які створили нову філософську концепцію виховання, орієнтовану на самопізнання, самоформування особистості, визнання її прав на освіту.

Класична парадигма освіти представлена українськими мислителями, такими як Т. Шевченко [5], Г. Сковорода, П. Юркевич, І. Франко [7], М. Драгоманов, О. Потебня, Леся Українка, О. Кобилянська, М. Коцюбинський та ін. Але і тут на першому місці стояв гуманістичний сенс виховного процесу. Слід зазначити, що всі ці напрямки характеризуються ставленням до освіти як до двостороннього процесу взаємодії вчителя й учня, з самостійним критичним відображенням останнім всієї сукупності смислових дій в ході навчального процесу. Таким чином, аналіз сучасних підходів до філософії освіти та її статусу в українській філософській науці все ще є багатограним. Загалом на сьогодні є всі підстави вважати, що інституціоналізація філософії освіти в Україні відбулася. Однак її історія, традиції, а особливо закони становлення, становлення і розвитку ще недостатньо розроблені і вивчені. У статті розглядається філософія освіти в загальній системі університетських знань у зв'язку з педагогічною теорією і практикою. Також методологія зміни цінностей і цілей світу в інтересах сталого розвитку українського суспільства та гармонійного розвитку особистості та подальшої трансформації сучасного університету є особливо актуальною в сучасному глобалізаційному світі.

Мета статті. Проаналізувати різні підходи та погляди на систему трансформації сучасного університету, амбівалентний характер сучасної вищої освіти та ретроспекцію феномену філософії освіти на сучасному етапі розвитку. З'ясувати зміни філософії функціонування освітньої системи, ідеологічні переорієнтації, відтворення гуманістичної природи, які сприяють переходу освітніх процесів вищої школи в стійкі інноваційні тренди. Методологічною основою дослідження є принципи логіко-аналітичного та історико-герменевтичного аналізу. Також методологічною основою дослідження є феноменологічний та історико-критичний, системно-структурний, компаративний, герменевтичний і феноменологічний методи, філософські методи пізнання. Цілісності історико-філософської ретроспективи ідей філософії освіти сприяла єдність культурно-історичного та парадигмального підходів, які дають можливість усвідомити особливості розуміння ролі та завдань філософії освіти у різних історичні періоди, в різних наукових і філософських підходах та парадигмах.

Вклад основного матеріалу. Освіта завжди була об'єктивно необхідною умовою формування особистості, розвинутої в професійному, духовному та загальнокультурних напрямках. Безумовно, будь-яка особа характеризується здатністю до саморозвитку, самоосвіти, але її життєве визначення, професійне, цивільне і моральне становлення у різних історичні епохи має свої особливості, значною мірою обумовлені змінами в системі освіти. На нашу думку, теоретичною основою таких змін освіти як складної системи цивілізаційних цінностей завжди виступала і виступає філософія освіти, оскільки саме вона закладає механізм саморозвитку і в максимальній мірі розгортає в кожній людині її внутрішній духовний потенціал. Відомий мислитель Ю. Габермас пропонує власну систему трансформації освіти та ідеї університету. Він розглядає можливість цієї ідеї не тільки з наукою, яка априорі приносить людині добро, але і з міждисциплінарно-організованою наукою, яка вчить його науковому спілкуванню, вчить осягати постійно виникаючі нові знання. Сьогодні така міждисциплінарна наука з'являється на стику різних наукових дисциплін, які поглинають теоретичні, методологічні та практичні традиції різних галузей знань. На думку Ю. Габермаса, мультидисциплінарна спрямованість системи університетської освіти здатна структурно перебудувати університет, переосмислити принципи організації викладацького

складу та кафедри, реорганізувати роль викладацького складу лекційної системи [12, с. 81–92].

Ректор Григоріанського університету (Ватикан) Г. Кар'єр вбачає реформування університетської системи в різноманітності сучасних університетських форм. Культурний і професійний плюралізм може бути основою нової, іншої форми *Universitas*, іншого синтезу знань. Прикладом такої організації університетської системи є нові неklasичні форми університету. Не меншою мірою на освітні процеси впливає глобалізація як об'єктивно обумовлений процес зростання загальної взаємозалежності країн в умовах розширення горизонтів сучасного світу. При цьому глобалізація не означає уніфікацію або гомогенізацію культурно-освітніх процесів. Розуміння глобалізації як різноманітності, а не однорідності є важливим методологічним ключем до інтерпретації інтеграційних процесів у сучасній освітній системі в контексті в тому числі і Болонський процес, який має історію і розуміється як процес визнання однієї освітньої системи іншою на європейському просторі [4, с. 4–8].

Болонський процес визнає національні особливості освітніх систем. Головною метою цього процесу є консолідація зусиль науково-освітньої спільноти та урядів європейських країн для суттєвого підвищення конкурентоспроможності європейської системи науки та вищої освіти; створення системи інструментів підвищення мобільності людського капіталу на європейському ринку праці [1, с. 10–11].

Розгляд критеріїв класичної університетської освіти є актуальним процесом, який сьогодні об'єктивно здійснюється як у вітчизняних, так і в зарубіжних наукових колах. Подальший розвиток, основи, принципи існування університету підлягають переосмисленню, висловленню різних і неоднозначних позицій.

Відмова від класичних основ – крайня позиція – має місце в роботах французького філософа-постмодерніста Ж. Ліотара, який пише, що сучасність «б'є у дзвіночок для енергії Професора: він вже не більш компетентний, ніж мережа пристроїв пам'яті в передачі усталених знань або міждисциплінарна група в розробці нових прийомів» [11, с. 11].

Відмова від університету в його класичному вигляді є важливою точкою зору щодо долі класичної вищої освіти, і навряд чи вона є реалістичною, оскільки криза освіти, в тому числі і університетської, призводить до того, що зростає потреба в людях, які могли б сприяти розвитку розуміння в процесі пошуку інформації. У цьому сенсі, можливо, справедливніше буде зробити висновок, що постмодерністському університету потрібен професор нового типу – професор, який відкриває світ, а не просто передає абсолютні знання, не викладає суму предметних знань, а спонукає студентів до розкриття власного творчого та пошукового потенціалу. Дуже актуальною на сьогодні точкою зору є позиція перегляду основоположних принципів університету та університетської освіти, яка полягає в трансформації всієї системи вищої освіти та адаптації її до реалій сьогодення. Для опису процесів змін у системі освіти дослідники використовують такі поняття, як «реформування», «трансформація», «модернізація». У філософській літературі існують такі основні тлумачення цих понять. Освітня реформа – це свідомо суб'єктивна діяльність педагогів, метою якої є зміна освіти, а трансформація – об'єктом виховання. У результаті реформаторської діяльності важливо зазначити, що це не так.

Трансформація – це значна структурна перебудова системи, шляхом перегрупування її елементів зі зміною організації, зв'язків, властивих початковому стану системи, при цьому під реформуванням розуміють кероване перетворення. Реформування і трансформація не визначають вектор спрямованості

змін в системі, в той час як модернізація орієнтує систему освіти на вдосконалення, розвиток, просування, розробку і реалізацію нових цілей, стратегій [2, с. 23–29].

Саме розуміння модернізації в основному передбачає подвійну опозицію «традиція – сучасність» у певній концепції сучасного світу. У цьому полягає і його принцип, що відрізняє його від таких суміжних понять, як реформа, розвиток, перетворення, прогрес. Застосування терміну «модернізація» до переосмислення освітніх процесів означає їх орієнтацію на сучасні соціокультурні реалії, європейські та світові стандарти. Сутність модернізації системи освіти полягає в переході до нової та відмінної освітньої парадигми, під якою розуміють сукупність принципів, цінностей і способів організації освітньої діяльності, що визначають кут зору на освіту, її мету, моду і виховний ідеал, адекватний антропологічним і соціокультурним потребам суспільства [1, с. 10].

Класична парадигма освіти сформувалася під впливом певних філософсько-педагогічних ідей, що зародилися в середні віки і сформувалися в кінці XIII початку XIX століть І. Песталоцці, І. Гербартом, А. Дістервегом, Д. Дьюї та іншими мислителями. Ідеї Просвітництва зміцнили дисциплінарні механізми виховання, поширивши їх на його зміст і форми. І це важливо для структури наукових знань, що передаються в системі освіти. Наукова доктрина, що склалася, виявилася в спробі безпосередньо пов'язати структуру наукового знання з завданнями дисциплінарного виховання і дисциплінарної організації науки. Саме така структура була задана університетською освітою як норма, ідеал. Але на початку XIX століття Й. Гердер, А. Гумбольдт, Г. Гегель створили нову філософську концепцію виховання, орієнтовану на самопізнання, самоформування особистості, визнання її прав на освіту. Варто зазначити, що класична парадигма освіти протягом усієї історії постійно збагачувалася новими філософсько-педагогічними ідеями, зокрема українських мислителів, таких як Т. Шевченко, Г. Сковорода, П. Юркевич, І. Франко, М. Драгоманов, Леся Українка, О. Кобилянська, М. Коцюбинський та ін. Амбівалентний характер сучасної вищої освіти з протиріччями, які не тільки стимулюють розквіт освітньої сфери в третьому тисячолітті, але і в деяких областях, незважаючи на всі усунення, повинен мати трансформовану форму. Зміна філософії функціонування освітньої системи, ідеологічні переорієнтації, відтворення гуманістичної природи сприяють переходу освітніх процесів вищої школи в стійкі інноваційні тренди.

Розгляд соціокультурних феноменів за допомогою дискурсивного підходу вже став класикою методології філософії Нового часу. Поняття дискурсу набуло характеристик онтологічної категорії, завдяки яким мислителі-постмодерністи окреслили горизонти суспільного буття людини. Свого часу Р. Барт виявив, що певні дискурси не тільки суперечать один одному, але і є занадто непрозорими і розрізненими по відношенню один до одного [12, с. 20], навіть якщо в них за спільну основу лежать національні мови. Однак когнітивно-лінгвістичні дискурси – це характерологічні позначення, які допомагають розглянути конфігурації явища, що викладаються.

Амбівалентність сучасної вищої освіти набуває феноменальних рис, тобто об'єктивується, зокрема дискурсивно. Впливи і взаємозв'язки в національному освітньому просторі можна позначити як амбівалентні, оскільки компоненти мають неоднозначне значення по відношенню до цілого. Філософська концепція сучасної освіти зводиться до тлумачення та обґрунтування загальнонаукового, ідеологічного та методологічного змісту ціннісно-цільового, системного та просоціального та випускні компоненти вищої освіти.

Зародження філософії освіти в Україні сягає 90-х років XXI століття в ході двох наук – педагогічної та філософської, наукові дослідження яких донедавна не перетиналися.

Сьогодні в Україні набуває значення філософське осмислення процесів і явищ освітньої сфери, наукові дослідження охоплюють широке коло від історичних питань філософсько-педагогічної думки, онтологічних проблем освіти і виховання, становлення і виховання світоглядної культури, тенденцій еволюції педагогічної культури, філософсько-педагогічної антропології, методології синергетичних стратегій в освіті, системних характеристик освіти і виховання, футурологічний аналіз освіти для суспільного розвитку, філософія освітнього менеджменту та освітньої політики. Поступово, з філософського обґрунтування напрямів освітньої практики, це наукове поле трансформується у простір багатограних міждисциплінарних досліджень на системній основі, концептуалізується у новій філософській парадигмі освіти, а, відповідно, і в самостійній галузі знань – філософії освіти.

У пошуках нових наукових концепцій вивчення освіти вчені спираються на два основних підходи: формальний і науково обґрунтований. Формальний підхід розглядає освітні проблеми в контексті двох суспільних наук «філософії» та «освіти» з кінцевими основами освіти та педагогіки. У цій традиції філософія освіти розглядається як вузько-спеціалізоване філософське знання – специфічна прикладна філософія.

Науково обґрунтований підхід базується на гармонізованій дедуктивно-індуктивній логіці формування філософії освіти як інтегративної галузі наукового знання. Філософія освіти, як самостійна наука, пропонує філософську парадигму освіти, її основні напрями концептуалізації впорядковують багатогранні філософські підходи до освіти, досліджують фундаментальні закономірності розвитку освіти з метою оптимізації її функціонування. Статус філософії освіти вчені знаходять у визнанні наукового характеру синтезованих у цій галузі знань. Мислителі насамперед пов'язують визначення «філософія освіти» з особливим типом філософського систематизму, не тільки перенесеного із загальної філософії, а й сформованого в площині освітніх і галузевих проблем.

Філософія освіти – це галузь філософських досліджень, яка розглядає освіту як предмет теоретичного дискурсу. Як окрема дисципліна вона ще не вважалася сформованою, поряд з такими всеохопними областями філософських досліджень, як філософська антропологія або філософія культури. Однак у багатьох випадках філософія освіти сьогодні є активно розвиваючою галуззю, з постійно формуючим статусом наукової дисципліни, яка представлена в основному в англомовних університетах окремими кафедрами, найчастіше на філософських факультетах і в деяких випадках у педагогічних коледжах (так званих «педагогічних факультетах»).

Специфічними рисами філософії освіти як галузі дослідження є: 1) перетворення освіти на відносно самостійну сферу сучасного громадянського суспільства (тенденція, яка, власне, мала місце завжди, яку ми намагалися показати в даній роботі); 2) різноманіття інституційних форм у системі освіти; 3) значне теоретичне поширення в розумінні цілей і принципів виховання; 4) виникнення інших суспільних вимог до системи освіти, що виникли в з переходом до інформаційного суспільства; 5) різноманіття психолого-педагогічних підходів, що використовуються в системі освіти, перетворення останнього в особливий предмет науки, що відрізняється мультисистемним і міждисциплінарним характером [12, с. 98]. На думку Д. Дьюї, одного з найбільш значущих американських теоретиків освіти, існує певний виховний ідеал,

який стосується як окремої людини, так і всієї нації, ідеал, який створює передумови для перетворення соціальних, культурних, економічних та інших умов життя суспільства, сприяє гармонізації відносин між людиною і суспільством.

Розглядаючи сутність демократії, Д. Дьюї відзначає її особливий зв'язок з розвитком освіти: «Зовнішніми і головними суто технічними символами і виразами демократії є виборча урна і правління більшості. Вони є лише найкращими з коли-небудь створених пристроїв, але вони засновані на двох ідеях: по-перше, можливість, право і обов'язок кожного індивіда формувати свої власні переконання, а також висловлювати переконання щодо свого місця в суспільному устрої і відношення цього устрою до його особистого благополуччя; по-друге, визнання кожного члена суспільства особистістю і працівником. При цьому вирішальним волевиявленням суспільної волі прийнято вважати сукупне вираження ідей більшості. Я думаю, що, можливо, тільки недавно до нас почало доходити, що ця друга ідея є основою всієї серйозної освіти. Ще в школі ми починаємо розуміти, що знання, які розвивають наш розум і характер, приходять не тільки через спілкування з підручником або вчителем, і що людина стає освіченою тільки з того часу, коли вона вже здатна поділитися зі мною власним досвідом. Хоча фон її досвіду в даний час може бути ще незначним і слабким, і, нарешті, це просвітлення приходить з віддачею і вигодою, з обміном досвідом та ідеями» [11, с. 15].

Д. Дьюї зазначав, що «...освітні проблеми не можуть бути вирішені простою роботою з людським розумом, без дій, які призводять до реальних змін в інститутах. Ідея про те, що установки людини можуть бути змінені тільки «моральними» засобами, заснована на припущенні, що все відбувається тільки всередині людини як такої; ця ідея здається одним із прикладів застарілого способу мислення, який необхідно змінити» [11, с. 366]. Д. Дьюї вважав, що освіта є головним засобом досягнення прогресу демократії та значних соціальних інновацій. Ідеї Дьюї, його власна педагогічна

та організаційна робота стимулювали енергійне обговорення сутності та шляхів демократизації системи освіти, а інтерес до освіти як такого значно зріс у західному суспільстві. Один з найважливіших філософів ХХ століття Анрі Бергсон говорив про виховання, що освіта на будь-якому етапі має бути орієнтовано, на думку Бергсона, на формування людини як Homo faber, який створює не тільки світ речей, але і самого себе, світ культури і світ моралі. Сучасна освіта повинна позбутися автоматизму в нашому мисленні і відновити в ньому вільний рух життя.

Висновки. Проаналізовані різні підходи та погляди на систему трансформації сучасного університету, амбівалентний характер сучасної вищої освіти та ретроспекцію феномену філософії освіти на сучасному етапі розвитку, що дає змогу зробити наступні висновки, зміни філософії функціонування освітньої системи, ідеологічні переорієнтації, відтворення гуманістичної природи, які сприяють переходу освітніх процесів вищої школи в стійкі інноваційні тренди є актуальними та корелюють із запитом сучасної освіти, але основні напрями розвитку філософії освіти в Україні потребують детального перегляду основоположних засад університету та університетської освіти, яка полягає в трансформації всієї системи вищої освіти та адаптації її до реалій сьогодення.

Таким чином, сучасна епоха показує, що розвиток освіти не зупинився, вона продовжує змінюватися і трансформуватися, що породжує нові тенденції в способах її концептуалізації. Досвід показує, що не можна зупинитися на старих освітніх моделях, якими б привабливими вони не здавалися. Викладачі справедливо ностальгують за ідеєю і формою класичного університету з його ідеалізованим підходом до цілей і завдань освіти, його гуманістичною спрямованістю і пієтичною духовною атмосферою. Проте сучасні тенденції розвитку суспільства терміново вимагають освітніх реформ не тільки в області організаційних форм, але і в теоретичному осмисленні і трансформації самого поняття освіти.

Список використаних джерел

1. Андрущенко В. Філософія освіти ХХІ сторіччя: у пошуках перспективи. Київ. 2006. № 1 (3). С. 6–12.
2. Адорно Т. Теорія напівосвіти. *Філософія освіти. Philosophy of Education*, 2017. № 1 (20). С. 128–152.
3. Декарт Р. Дискусія про метод, щоби добре спрямовувати свою рацію й шукати істину в науках. *Метафізичні твори*. Харків, 2020. С. 45–98.
4. Жулинський М. Національні культури та проблеми глобалізації. *Розбудова держави*, 2012. № 7–12. С. 3–14.
5. Річицький А. Шевченко в світлі епохи. Київ, 1925. 196 с.
6. Сенека. Моральні листи до Луцілія. Актуальні проблеми філософії та соціології. Львів: Апріорі, 2018. 552 с.
7. Франко І. Зібрання творів: У 50-ти томах. Київ: Наук. думка, 1986. 523 с.
8. Aristotle by John Miles. On Sophistical Refutations. The Internet Classics Archive. On Sophistical Refutations by Aristotle, 2018. 351 p.
9. Augustine St. De Magistro. On the De Magistro of St. Augustine, 1938. 569 p.
10. Cicero M. T. The Academic Questions, Treatise De Finibus. Tusculan Disputation. transl. C.D. Yonge. London: George Bell and Sons York Street Covent Garden, 1875. 600 p.
11. Dewey J. Democracy and education. Delhi: Aakar Books, 2004. 404 p.
12. Johnston J. S. Problems in Philosophy of Education. A Systematic Approach. London; New York; Oxford; New Delhi; Sydney: Bloomsbury Academic, 2019. 250 p.
13. Habermas J. Die Krise des Wohlfahrtsstaates und die Erschöpfung utopischer Energien. Die neue Unübersichtlichkeit. Frankfurt am Main, 1985. P. 154–189.

References

1. Andrushchenko V. (2018). Filosofiia osvity XXI storichchia: u poshukakh perspektivy [Philosophy of education of the 21st century: in search of a perspective]. Kyiv, 1–3, 6–12 [in Ukrainian].
2. Adorno T. (2017). Teoriia napivosvity [Theory of semi-education]. Filosofiia osvity – Philosophy of Education, 1–20, 128–152 [in Ukrainian].
3. Dekart R. (2020). *Dyskusiiia pro metod, shchoby dobre spriamovuvaty svoiu ratsiiu y shukaty istynu v naukakh. Metafizychni tvory* [A discussion about the method to direct one's reason well and to seek truth in the sciences. Metaphysical works]. Kharkiv, 45–98 [in Ukrainian].
4. Zhulynskiy M. (2012). Natsionalni kultury ta problemy hlobalizatsii [National cultures and problems of globalization]. Rozbudova derzhavy – Development of the state, 7–12, 3–14 [in Ukrainian].
5. Rychytskyi A. (1925). *Shevchenko v svitli epokhy* [Shevchenko in the light of the era]. Kyiv [in Ukrainian].
6. Seneka (2018). *Moralni lysty do Lutsiliia, Aktualni problemy filosofii ta sotsiologii* [Moral letters to Lucilius, Current problems of philosophy and sociology]. Lviv: Apriori, 552 p. [in Ukrainian].
7. Franko I. (1986). *Zibrannia tvoriv: U 50-ty tomakh* [Collection of works: In 50 volumes]. Kyiv: Nauk. dumka [in Ukrainian].
8. Aristotle. by John Miles (2018). On Sophistical Refutations. The Internet Classics Archive. On Sophistical Refutations by Aristotle, 351 p.
9. Augustine St. De Magistro (1938). On the De Magistro of St. Augustine, 569 p.
10. Cicero M. T. (1875). The Academic Questions, Treatise De Finibus. Tusculan Disputation. transl. C.D. Yonge. London: George Bell and Sons York Street Covent Garden, 600 p.
11. Dewey J. (2004). Democracy and education. Delhi: Aakar Books, 404 p.
12. Johnston J. S. (2019). Problems in Philosophy of Education. A Systematic Approach. London; New York; Oxford; New Delhi; Sydney: Bloomsbury Academic, 250 p.
13. Habermas J. (1985). Die Krise des Wohlfahrtsstaates und die Erschöpfung utopischer Energien. Die neue Unübersichtlichkeit. Frankfurt am Main, P. 154–189.